

ОСОБЛИВОСТІ КРИЗОВОГО РЕЛІГІЙНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ В ПАРАДИГМІ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті автор досліджує особливі підходи християнської психології до релігійного розвитку особистості в умовах кризи. Духовно-релігійний розвиток особистості розглядається в парадигмі християнської психології, з огляду на яку релігійність особистості є центральним, стрижневим фактором особистісного буття людини. Значну увагу приділено з'ясуванню формування релігійності особистості на різних етапах її релігійного розвитку. Стверджується, що релігійний розвиток набуває особливої глибини в умовах інтенсивного самопізнання особистості, а тому відзначається певний потенціал християнської психології, яка розглядає особистість в екзистенціальних реаліях релігійного життя.

Ключові слова: християнська психологія, релігійність, релігійний розвиток.

Ludmyla Hrydkovets

FEATURES OF THE CRISIS RELIGIOUS DEVELOPMENT OF A PERSON IN THE PARADIGM OF CHRISTIAN PSYCHOLOGY

In this article, the author studies the special approaches of Christian psychology regarding the religious development of a person in crisis conditions. The spiritual and religious development of the individual is considered in the paradigm of Christian psychology, in view of which the religiosity of the individual is a central, core factor of the personal existence of a person. Considerable attention is paid to the clarification of the formation of the religiosity of an individual at various stages of his religious development. It is argued that religious development acquires special depth in conditions of intensive self-discovery of the individual, and therefore it is noted on the potential of Christian psychology, which examines the individual in the existential realities of religious life.

Key words: Christian psychology, religiosity, religious development.

Актуальність дослідження. За останні століття духовно-психологічний простір української культурної реальності проявлявся у різних за змістом та ентелехією тенденціях: глибока релігійність і релігійна традиційність стикалися із зневажливим ставленням до релігійних проявів та цінностей як людини так і народу в цілому; прагнення незалежності існувало паралельно із залежністю від колонізації; намір щодо подолання корупції уживався із особистісною безвідповідальністю щодо розвитку держави та особистісним хабарництвом; прагнення духовного оновлення та очищення нерідко поступалося ритуальним проявам релігійності; тривога щодо демографічної кризи в країні конкурує із значною кількістю знищення ще ненароджених дітей тощо.

Негативні тенденції нівелювання цінності людського життя спостерігаються зараз у всьому світі попри декларування гуманістичних орієнтирів (війни, рухи фрічайлд, проабортативні рухи, терористичні рухи тощо). Останнє відбувається, в першу чергу, за рахунок того, що зникає розуміння цілісності людини як біо-психо-соціо-духовної особи. Соціальний компонент наразі є в пріоритеті, біологічний та психологічний ще утримуються на значимих позиціях, натомість духовний компонент все більше неправомірно знецінюється. Тож саме

християнська психологія як інтеграція психологічної науки з теологічними дослідженнями та філософською концептуальністю, що охоплюють всі історичні форми релігійно-богословської традиції, забезпечує комплексне переосмислення людини як такої в її цілісній структурі та розвитку.

Мета дослідження: презентація духовно-релігійного розвитку особистості в парадигмі християнської психології.

Ступінь дослідження. Різні аспекти розвитку та формування особистості представлені в цілій низці досліджень, зокрема: психічного розвитку – в роботах Г. Бехмана, Л. Вигоцького, Г. Костюка та ін.; психо-соціального розвитку – П. Горностая, О. Донченко, Е. Еріксона, В. Васютинського, В. Татенка та ін.; духовно-психологічного розвитку – О. Климишин, О. Колісника, Е. Помиткіна, М. Савчина та ін.; духовно-релігійного розвитку – Ю. Макселона, А. Сафронова, Я. Стоцького та ін.; релігійного становлення людини та народу – М. Бабій, П. Гусак, В. Докаш, А. Колодний, Л. Філіпович, С. Чаплигін, О. Шепетяк, Е. Юрченко та ін. Проте для більшого розуміння особистості в її духовно-релігійному розвитку важливо розглянути цей процес через призму кризових етапів, кризових станів та виборів особистості в парадигмі саме християнської психології. Особливої актуальності цей підхід набуває на

теренах нашої держави, де переважна більшість населення належить до християнського релігійно-культурного середовища.

Основний виклад. Християнська парадигма базується на тому факті, що Бог є першоджерелом всього суцього та існує незалежно від нас і нашого знання про нього, існує поза часом і поза простором, та присутній в просторово-часовому континуумі своїми енергіями. Християнська психологія, як галузь психологічної науки, не займається вивченням проявів Бога, його волею, діями тощо, а базується на дослідженнях людини як особистості в її вчинку (зовнішньому та внутрішньому), що відображає її сприймання, розуміння, переживання, дії щодо Бога, себе та людей. Саме християнська психологія найбільш детально вивчає стрижньову структуру взаємодії особистості із Творцем¹². Де під особистістю ми розуміємо, людину, з її внутрішнім потенціалом до розгортання психологічного культурного простору, який в процесі розгортання активізує її базові життєдіяльнісні потреби у спілкуванні, діяльності та творчості через духовність, та культурні підструктури, зокрема: психо-сексуальну, суспільно-соціальну, фахово-професійну та спонукає її до пошуку власної ідентичності, самоактуалізації, смислу життя через рефлексивні переживання, самопізнання, саморегуляцію, вчинок як зовнішній, так і внутрішній, шляхом усвідомлення власної множинності у відображенні суб'єктно-об'єктної оточуючої дійсності через спілкування із сім'єю, родиною, іншими людьми, Абсолютом³.

Якщо виходити з позицій сучасної класичної психологічної науки, то вона по-суті вивчає адаптивні властивості людського організму та психіки в умовах життєдіяльності в матеріальному світу, де людське життя представлено в якості континууму: від α -народження до Ω -смерті, а психофізіологічні процеси виступають в якості єдиного можливого сценарію розвитку людського організму.

Натомість у християнській психології проміжок від народження (а точніше – від зачаття) до смерті розглядається лише в якості одного з етапів людського буття. Саме на цьому етапі формується та розвивається свідомість, то ж дослідження класичної психології в переважній більшості спрямовані на дослідження усвідомлених особистістю процесів. Хоча звісно за останні кілька десятиріч років все більший науковий інтерес складають

несвідомі процеси особистості. Так пренатальна психологія досліджує процеси взаємодії дитини з оточуючою дійсністю ще в лоні матері, а деякі види танатотерапії прагнуть заглянути за ширму смерті. Проте всі ці спроби мають локальний характер.

Вже в минулому столітті були поставлені метафізичні питання про смисл, свободу волю і самореалізацію, і на релігійний досвід особистості знову звернули увагу як на вагомий складову людського буття. Так К. Г. Юнг, повернувшись до психології цінності релігійного досвіду особистості⁴. І саме цей релігійний досвід особистості в парадигмі християнської психології, на думку В. Мея, спонукає особистість до розкриття «власної свободи як можливості любити, можливості перейти межі свого власного буття і належати іншому.»⁵

Християнська психологія досліджує релігійність особистості в широкому значенні цього поняття, де сама релігійність розглядається в якості вродженої системи світосприймання, оскільки обумовлена базовою потребою людини у екзистенційному та трансцендентному пізнанні. При цьому саме пізнання не обмежується психічними процесами у взаємодії особистості з дійсністю, а передбачає ентелехію життєдіяльності, яка як раз і базується на цій же такій релігійності⁶. Релігійність людини не можливо розглядати без її соціальних зв'язків, її комунікацій та проявів⁷⁸.

Релігійність особистості в християнській психології розглядається як в якості центрального, стрижневого чинника особистісного буття людини, так і в якості її локальних релігійних проявів. Перше є джерелом повноти гармонізації особистості і проявляється в її прагненні (свідомому і несвідомому) «предстояння перед Творцем» та відображає її дифузійну релігійність, що проникає у всі сфери буття людини. Натомість другий вид релігійності є проявом локального культурологічного компонента буття людини, де вибір духовних реалій обмежується лише другорядними життєвими потребами. Тобто, релігійність, як така, є нічим іншим,

⁴ Юнг К.Г. (2022) Структура і динаміка психічного. Київ: Центр навчальної літератури. 574 с.

⁵ Мей В. (2012). Світ психології і християнська віра. Вісник КІБіТ, № 3(19). С. 7.

⁶ Гридковець Л.М. Психологія як наука про душу в християнській парадигмі: шлях інтеграції теорії в практику. Практична психологія та соціальна робота: науково-практичний та освітньо-методичний журнал. Соціс-прес. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПНУ. 2011. № 12. С. 70–72.

⁷ Колодний А., Филипович Л. під ред. Л. Филипович (2011). Релігія – світ – Україна. Кн.2: Міжконфесійні відносини поліконфесійної України. Українське релігієзнавство. Київ, 2011. 371 с.

⁸ Gartner J., Larson D.B., Allen G.D. (1991). Religious commitment and mental health: a review of the empirical literature. J. Psychol. Theology, № 19. P. 6.

¹ Духовно-психологічні основи християнської психології: колективна монографія / за ред. Л. М. Гридковець. Львів, 2015. 367 с.

² Мей В. (2012) Світ психології і християнська віра. Вісник КІБіТ, № 3(19). С. 3-9.

³ Гридковець Л.М. Формування психо-сексуальної культури особистості 17-19 років. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07. 2004 р.

як актом та проблемою вибору особистості власних духовних реалій⁹.

Релігійність особистості формується у процесі її релігійного розвитку, і, в залежності від якості проходження його етапів, формується правдива/неправдива віра, що і обумовлює характер фізичного, психологічного, соціального та духовного буття людини. Де під правдивою вірою, відповідно до позиції св. Августина¹⁰, розуміється віра, обумовлена станом любові, а неправдива – станом страху.

В умовах зростання дитини в християнській родині формування її релігійності відбувається спільно із розвитком та формуванням її як особистості. Християнська психологія притримується позиції, що на духовно-релігійне зростання малюка насамперед впливає духовно-культурний рівень його батьків, особливості прояву їхньої внутрішньої та зовнішньої релігійності, психосексуальної та суспільно-соціальної культури¹¹.

На основі вікової періодизації релігійного розвитку людини Ч. Валеса та Ю. Макселона¹² нами була розроблена періодизація кризового релігійного розвитку особистості (табл. 1-7), що обумовлено чинником невід'ємності кризового досвіду людини від процесів її зростання. При цьому кризовий досвід особистості визначається як кризами при переході від одного етапу розвитку до іншого, так і ентелехією самих етапів релігійного розвитку, подібно до того як це відбувається у інших складових особистісного розвитку людини (психічного, психо-соціального, психо-сексуального тощо).

У парадигмі християнської психології, особистісний розвиток людини розглядається від момент її зачаття. Особлива увага, при цьому, приділяється емоційному фону, в якому перебування дитина в утробі матері.

Ми до певної міри погоджуємося зі словами ізраїльського клініциста Г.І. Брехмана, що: «Значення емоційних вражень, отриманих дитиною до народження, для всього її подальшого життя важко переоцінити. Вони не можуть бути вилучені з клітинної пам'яті. Зусилля психотерапевтів можуть лише послабити їх вплив. На жаль, світ, в якому ми живемо, не завжди буває доброзичливим, сприятливим до розвитку здібностей і талантів, переданих дитині з генами батьків і предків. Молоді батьки, будучи частиною сучасного людського суспільства,

схильні до соціально-психологічних стресів, що позначається на їх потомстві, на наступному поколінні людей»¹³. Тему впливу пренатального стресу на подальший розвиток дитини окрім Г. Бекхмана¹⁴ розглядають в своїх працях також Е. Мулдер, А. Хьюзінк та ін¹⁵.

Якщо ж говорити про релігійний розвиток особистості, то опосередкований релігійний досвід людина починає набувати ще з утробі матері, від якої саме і залежить характер та результат проходження першого етапу релігійного розвитку дитини. І лише після народження, по мірі розвитку свідомості, відбувається набуття власного свідомого (та несвідомого) релігійного досвіду (табл. 1). Психологічні травми, пережиті в утробі матері, можуть суттєво вплинути не лише на базову довіру дитини до світу і близьких, що є складовою розвитку релігійності особистості, але й сприяти формуванню базового негативного життєвого сценарію в цілому. І попри те, що сучасні психологічні методи та технології (EMDR і, зокрема, протоколи EMDR-діти, сопричасна християнська терапія, гештальттерапія тощо) дозволяють опрацьовувати психологічні травми, пережиті в утробі матері, ці травми нерідко призводять до фіксації особистості на почуттях відкинутості, непотрібності, що в свою чергу, призводить до відкидання образу Бога в якості люблячого Батька і сприяють формуванню релігійності не на основі любові, а на основі страху.

Періоди раннього та дошкільного дитинства визначаються поступовим розвитком свідомої зацікавленості дитиною релігійністю і саме близькі дорослі та характер комунікації з ними стають образом та базовим сценарієм взаємодії особистості з Богом навіть в дорослому віці¹⁶ (табл. 2).

У молодшому шкільному віці дитина включається в нову соціальну реальність, прагне презентувати себе в шкільному та позашкільних колективах, що відбувається на її релігійному розвитку (табл. 3).

Слід зауважити, що соціальна криза, зазначеного в табл. 3 періоду, випереджає в часі релігійно-духовну (приблизно на 0,5-1 рік). Перша проявляється в підвищенні агресивності дитини, зменшенні значимості батьків, зосередженні на

⁹ Гридковець Л.М. (2019). Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу. Монографія. К. 524 с.

¹⁰ Святий Августин. (1999). Сповідь. К.: Основи, 307 с.

¹¹ Гридковець Л.М. (2007). Етапи релігійного розвитку особистості. Практична психологія та соціальна робота, 2007. № 6. С. 16–29.

¹² Макселон Ю. (1998). Психологія: з викладом основ психології релігії. Переклад з польської. Під ред.Ю. Макселона. Львів, 1998. 320 с.

¹³ Брехман Г.И. (2012). Эмоциональная жизнь плода: от смутных догадок к научным исследованиям. Жіночий лікар. N 2. С. 15.

¹⁴ Brekhman G. I. (2001). The Conception of the Wave Multiple! Level Interaction Between the Mother and her Unborn Child. Int. J. of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine, 2001. № 13 (1-2). P. 83–92.

¹⁵ Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. E. J. H. Mulder, P. G. Robles de Medina, A. C. Huizink [et al.]. Early Human Develop. 2002. № 70(1). P. 3–14.

¹⁶ Гридковець Л.М. Вплив батьківської родини на формування релігійності людини у період раннього дитинства. Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології АПН України. Київ, 2006. Т. VIII. Вип. 7. С. 100–106.

Таблиця 1

Духовно-релігійний розвиток людини в пренатальному періоді та періоді немовлят

Етап розвитку*		Характер психологічної кризи	Позитивний результат	Негативний результат
Пренатальний період	Фаза базової сприйнятливості	Недостатньо досліджено	Позитивна реакція на голос священника, церковного співу за рахунок позитивного психологічного стану матері під час Богослужіння, розвиток моделі базового позитивного емоційного стану	Недостатньо досліджено
Період немовляти	Фаза правдивої віри (0–7 міс.)*	Недостатньо досліджено	Фундаментальні передумови розвитку релігійності дитини, забезпечення передумов формування довіри до Бога. Включення дитини у батьківський потенціал віри та емоційне наслідувальне долучення до батьківської молитви.	Недостатньо досліджено
	Фаза квазірелігійної поведінки (7 міс. – криза півторарічних (1–1,5))	Кризові передумови правдивої віри-нормативності	Дитина спроможна робити прості релігійні жести, промовляти окремі релігійні слова, поєднувати ці слова з простими традиційними жестами, наприклад, торкатися лоба на трьохслав'є, складати ручки на слово «Амінь». Немовля через ставлення людей у церковному середовищі до нього формує своє ставлення до цього середовища. Позитивне перенесення образу власного дому, родини на церкву та парафію, що є передумовою формування "віри правдивої"	Формуються передумови гіпертрофованого розвитку нормативної сфери. Фіксація дитини на негативних вербальних та невербальних проявах оточуючих у храмі може сформувати через травмивний досвід базову недовіру до світу, що стає передумовою формування деструктивних життєвих стратегій особистості.

* Макселон Ю. (1998). *Психологія: з викладом основ психології релігії*. Переклад з польської. Під ред. Ю. Макселона. Львів, 1998. 320 с.

Таблиця 2

Духовно-релігійний розвиток особистості в періоді раннього та дошкільного дитинства

Етап розвитку*		Характер психологічної кризи	Позитивний результат	Негативний результат
Період раннього дитинства	Фаза релігійності «за матір'ю» (від кризи півторарічних до 2 років)	Зацікавлена самостійність – ритуальність	Перше осмислення релігійних жестів, сопричасність релігійній поведінці близького дорослого (передусім, матері)	Перенесення негативу з «караючого дорослого» на весь процес богослужіння. Ототожнення віри з певним ритуалом та нормативною поведінкою.
	Фаза розвитку передумов індивідуальної релігійності (від 2 років до кризи трирічних (2,5-3 років))	Базова довіра до Бога – страх перед Богом	Певна інтимність у стосунках з Богом, особлива довіра до нього (хоча молитви за своїм змістом і мають конкретний характер), проєкція на Богородицю образу люблячої матері, проєкція на Бога образу люблячого батька. Релігійні поняття починають набувати певного символізму, навіть містики. Бог починає ототожнюватися в уяві дитини з Любов'ю, захистом.	Проекція на Богородицю образу холодної матері, проєкція на Бога образу караючого батька. Нормативність поведінки без живої взаємодії з Творцем. Руйнація передумов безумовного прийняття і безумовної любові. Розвиток страху перед Богом
Дошкільний період	Фаза заохочувальної релігійної активності (від кризи трирічних до 5 років)	Зростання інтересу-протидія	Підвищення інтересу до надприродної дійсності. Потреба у позитивному заохоченні та оцінці. Сплікування з Богом набуває більш виразного чуттєвого характеру.	Руйнація довіри до священнослужителів (за рахунок емоційної холодності та негативних висловлювань). Відмова ходити до Храму
	Фаза індивідуальної релігійної зацікавленості (від 5 років до кризи соціалізаційної (5,5-7 років))	Жива взаємодія – почуття провини	Починає проявлятися знематеріалізоване ставлення до Бога. Виникають питання екзистенційного характеру, роздуми над біблійними подіями. Бог набуває статусу всемогутнього Творця. Образ Ісуса Христа хоча й асоціюється зі всемогутністю, але займає лише місце Сина. Зростає зацікавленість обрядами, релігійними діями.	Фіксується на почутті провини перед Богом. Легко стає жертвою маніпуляцій з боку батьків у релігійному спектрі. Образ Бога ототожнюється з образом Верховного Судді.

* Макселон Ю. (1998). *Психологія: з викладом основ психології релігії*. Переклад з польської. Під ред. Ю. Макселона. Львів, 1998. 320 с.

Духовно-релігійний розвиток особистості в молодшому шкільному віці

Етап розвитку*		Характер психологічної кризи	Позитивний результат	Негативний результат
Молодший шкільний вік	Фаза переходу від зовнішнього до внутрішнього (від початку школи до 8 річного віку)	Соціальна індивідуалізація – соціальна залежність.	Батьки відходять у соціальних взаємодіях на другий план. Менш явним стає перенесення батьківських рис на образ Бога. Зовнішні характеристики поступаються місцем внутрішнім переживанням дитини.	Фіксація на нових соціальних зв'язках. Під впливом нового соціального середовища відторгнення цінностей родини. Залежність від нової групи та іншого значимого дорослого.
	Фаза релігійної ідентифікації (8 років – початок підліткової кризи)	Природня ідентифікація – здрив в ідентифікації	Ідентифікація себе з представником конкретної статі (зокрема в сім'ї), включення в різні форми спільної праці та родинного служіння. Перехід статево ідентичного з батьків зі статусу близьких дорослих у статус соціально значимих дорослих. Формування за рахунок зростання соціальної значимості батька/матері нових тенденцій у довірі, в близькості, інтимній значимості, що посилює довіру до Бога і дає новий спектр почуттів до Нього. Дівчата починають усвідомлювати своє місце в церкві і призначення як жінки. Водночас, на Бога ще переноситься значною мірою образ матері. Богородиця сприймається як утішителька, порадиця, заступниця. Через образ матері у сприйманні Бога діти пізнають такі цноти, як терпеливість, ніжність, милосердя. Для хлопців образ Бога-Отця набуває статусу приналежності, справедливості, відповідальності, турботи. У цілому у дітей набувається почуття впевненості у власній значимості, захищеності та вміннях.	У хлопців при відсутності авторитету батька і відсутності його включеності у взаємодію з сином, при наявності авторитету матері, відбувається проєктування на Бога-Отця материнського образу і материнської форми взаємодії, схильність до надання Богородиці значимішого місця за образ Бога. У дівчат при відсутності тепла від матері й активної позитивної взаємодії з нею відбувається відторгнення образу Богородиці та компенсаторне переключення на образ Бога-Отця з власною проєктивною ідеалізацією. Відповідальність за власне життя перекладається на божественні особи.

* Макселон Ю. (1998). *Психологія: з викладом основ психології релігії*. Переклад з польської. Під ред. Ю. Макселона. Львів, 1998. 320 с.

однолітках. Друга – в посиленні плаксивості, невротичності. Релігійно-духовна криза виникає лише у дітей з практикуючих християнських родин. Її спричиняє зіткнення двох реалій: соціальної та духовної. Після подолання соціальної кризи дитина вступає в період соціалізації, заявляє про себе як про соціальну індивідуальність, прагне попри все завоювати повагу однолітків. Відстоювання власної думки, в уяві дитини, часто-густо асоціюється з фізичним протистоянням¹⁷. Значну роль в цьому відіграє сучасне телебачення. Якщо ж дитина зростала в християнській родині, то, відповідно, батьки намагалися сформувавши в неї християнські засади поведінки та моралі. Момент зіткнення християнської моралі з соціальними вольовими установками формує передумови початку релігійно-духовної кризи. З одного боку, дитина прагне завоювати повагу однолітків, але ще не надбала навичок

адекватного реагування на негативні зовнішні подразнення. З іншого боку, вона вже відчуває екзистенцію щодо Бога, має внутрішній потяг до наслідування. Коли настає момент відстоювання власної позиції, дитина вже не може відштовхнути чи стукнути, але ще не в змозі зреагувати у відповідності до внутрішньої потреби, сформованої під впливом християнського виховання, що і є однією з причин посилення плаксивості. Криза має успішне завершення за умов, коли дитина набуває досвіду мирного співіснування та улагодження релігійної та соціальної позицій¹⁸.

У підлітковому віці спостерігається розвиток чуттєвості, абстрактного мислення, що пробуджує в дитини персоніфіковану уяву Божого образу (явище персоніфікації ідеї Бога), який має ознаки суб'єктивності та підліткової чуттєвості (інтеріоризація).

¹⁷ Гридковець Л.М. (2007). *Етапи релігійного розвитку особистості. Практична психологія та соціальна робота*, 2007. № 6. С. 18.

¹⁸ Гридковець Л.М. Вікова детермінанта релігійних криз особистості. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2012. № 3(19). С. 48–57.

Духовно-релігійний розвиток особистості в підлітковому віці

Етап розвитку ⁹		Характер психологічної кризи	Позитивний результат	Негативний результат
Підлітковий вік	Фаза релігійної критичності (початок підліткової кризи 14 років)	Персоніфікація – скептицизм	Посилюється критичність оцінок, суджень. Зменшення авторитету дорослих і зростання цінності власного вибору. Розвиток чуттєвості, абстрактного мислення, що пробуджує персоніфіковану уяву Божого образу (явище персоніфікації ідеї Бога), що розглядається через призму суб'єктивності та чуттєвості підлітка (інтеріоризація).	Неспокій, розгубленість у світосприйманні та світогляді. Формування певного скептицизму, який може стимулювати підлітка до усунення від сповіді та особистої молитви.
	Фаза релігійної автономності (14 р. – 16 р.)	Автономія – протестність	Формування довіри до Бога як до джерела особистісних виборів. В основі релігійності починає функціонувати так звана автономна релігійність.	Зосередження на зовнішніх проявах моральних норм, літургійних обрядів. Сексуальні переживання та перші спроби сексуальних експериментувань різного ґатунку поглиблюють духовно-релігійну кризу, що посилює протестні форми соціальної поведінки

⁹ Макселон Ю. (1998). *Психологія: з викладом основ психології релігії*. Переклад з польської. Під ред. Ю. Макселона. Львів, 1998. 320 с.

На початку юнацького віку спостерігається, з одного боку, посилення пізнавальної діяльності особистості, а з іншого – улагодженням набутих знань з особистісним світоглядом, що нерідко призводить до кризи власної ідентичності¹⁹ (табл. 5). Саме в юнацькому віці найчастіше спостерігається навернення нерелігійної молоді. Подібні навернення ґрунтуються переважно на емоційних механізмах. Лише активізація потреби в глибокій, ґрунтовній пізнавальній діяльності створює у юнацтва передумови розвитку стабільної релігійності. У протилежному випадку вже наприкінці юнацького віку спостерігається відходження молоді від релігійної практики.

Для наступного періоду релігійного розвитку характерними є пізнавальна активність та самопізнання, що визначає період молодості в якості етапу накопичення релігійних знань та релігійного досвіду (табл. 6).

Наступний період релігійного розвитку позначається етапами зрілості, що характеризуються при конструктивному їх проходженні набуттям людиною цілісності власного Я, відкритості до власного досвіду та позитивного досвіду людства, віднаходження особистісної комунікації в стосунках системи «Я-Творець», прийняття як власної сили так і обмеженості, подолання екзистенційних криз і в решті-решт прийняття життя у його багатомірності та ентелехії та прийняття смерті як частини життя (табл. 7).

Базова релігійність особистості, як зазначалося вище, має два основних різновиди, що

відрізняються особливостями релігійних переживань та релігійних станів особистості, які формують наявність «правдивої» та «неправдивої» віри (*Святий Августин*)²⁰. У першому випадку джерелом християнської релігійності виступає любов до Абсолюту, у другому — страх перед ним. Формування першого різновиду релігійності відбувається за рахунок розкриття власного творчого потенціалу особистості, другого – за рахунок домінуючої активізації її регулятивно-вольової сфери.

Особливої глибини релігійний розвиток набуває за умов інтенсивного самопізнання особистості. Даний процес стає джерелом і засобом усвідомлення особистістю не тільки багатства власної людської психіки, набутого в наслідок активізації інтелектуальної та пізнавальної діяльності, але й відкриттям нової реальності, що ніби дозволяє «доторкнутися» людині до ранне невідомих власній свідомості та уяві переживань. Саме цю взаємодію з новими екзистенційними реаліями особистості і досліджує християнська психологія²¹. «Християнська психологія не є чимось завершеним і ніколи не буде чимось завершеним, але вона є більш процесом і результатами шляху, який виникає, коли ми як психологи охоплені християнською вірою починаємо слідувати щойно окресленим шляхом», цілком слушно стверджує німецький християнський психолог Вернер Мей.²²

²⁰ Святий Августин. (1999). *Сповідь*. К.: Основи, 307 с.

²¹ Савчин М. В. (2013). *Духовна парадигма психології: монографія*. Київ, 252 с.

²² May W. (2012). *The world of psychology and the Christian faith*. Вісник КІВіТ, № 3(19), с. 3-9.

¹⁹ Кулагіна І.Ю., Коллюцкий В.Н. Вікова психологія: Повний життєвий цикл розвитку людини. 2001.

Духовно-релігійний розвиток особистості в юнацькому віці

Етап розвитку		Характер психологічної кризи	Позитивний результат	Негативний результат
Юнацький вік	Фаза релігійної романтизації (16 р. – 18 р.)	Емоційна релігійність – криза ідентичності	Вибірковість і поверхневість знань (психологія, богослов'я, філософія). У хлопців присутня орієнтація на Бога-Творця; у дівчат – на образ Бога-Любові з акцентом на романтизації його. Молитва має вигляд конкретних прохань. Релігійність будується на засадах особистісної оцінки цінностей, які сформувалися внаслідок набутого родинного релігійного досвіду.	Криза власної ідентичності. Конфронтаційний характер подання релігійних догм та вчень. Акцентування на «неузгодженостях» або ж двозначності тих чи інших тверджень християнського вчення. Молитва стає засобом «керування Богом», який сприймається як чарівник, що виконує бажання. Поверхневий характер вивчення різних світових релігій. Відмежування від християнської спільноти. Альтернативна філософія, потрапляння до деструктивних культів. «Бунт проти Бога». Посилення внутрішньої кризи за рахунок переживання першого сексуального досвіду, побудова власної концепції сексуальних узгодженостей з вірою або відхід від Бога.*
	Фаза релігійної інтеграції (18 р. – 22 р.)	Довіра до Бога – духовна неузгодженість	Інтегрування знань, досвіду щодо людини та світу. Створення власних узгоджувальних міжрелігійних концепцій матеріального та божественного буття. Формування цілковитої довіри до Христа. Для арелігійної молоді – період навернення, домінуючою при цьому є емоційна сфера. При посиленні пізнавальної сфери стан емоційного захоплення вірою переходить у стан стабільної релігійності.	Відходження від ортодоксального вчення шляхом пошуку ідеального буття, чистої релігії через долучення до різноманітних світових релігійних практик при своєрідному скептичному перегляді суспільної та особистої моралі. Зниження релігійності. Раціоналізація підходів до біблійних та богословських творів. Загострення духовних неузгодженостей. Неофіти без активного пізнавального процесу відходять від релігійної практики

* Гридковець Л.М. (2005) Основні засади розвитку релігійного досвіду особистості. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: серія психологія. Харків, № 702. Вип. 34. С. 43–47.

Духовно-релігійний розвиток особистості на етапі молодості

Етап розвитку		Характер психологічної кризи	Позитивний результат**	Негативний результат***
Молодість	Фаза релігійного переосмислення (22 р. – 24 р.)	Творча реалізація – релігійний застій	Переосмислення релігійних переживань, стабілізація стосунків з Богом. Відходження від впливу інших релігійних течій. Формування передумов "правдивої віри".	Фіксація на потребі «хліба та видовища»
	Фаза духовного накопичення (24 р. – 30 р.)	Правдива віра – ритуалізація	Накопичення релігійних знань та релігійного досвіду. Співвіднесення власної реалізації з реалізацією Божих планів. Формування базових засад «правдивої віри». Стабілізації в інтеграції релігійних поглядів в особисту та професійну діяльність.	Поглинання особистості професійною реалізацією, родинним життям, заробітчанством тощо. Опосередковане сприймання Бога. Релігійна практика перетворюється у релігійний ритуал

* Москалець В.П. (2015). Віра в Бога як психічний базис стану загального благополуччя особистості. Психологія і суспільство. № 1 (59), С. 55–64.

** Климшин О.І. (2010). Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід. Івано-Франківськ: Гостинець, 2010. 440 с.

*** Климшин О.І. (2012) Духовна терапія адиктивних осіб: християнсько-орієнтований підхід. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2012. 121 с.

Духовно-релігійний розвиток особистості на різних етапах періоду зрілості

Етап розвитку*		Характер психологічної кризи	Позитивний результат	Негативний результат
Рання зрілість	Фаза релігійної стабільності (30 р. – 40 р.)	Духовна цілісність – відчай	Цілісність власного Я, впевненість у своїх силах. Любов та довіра до Бога є невід’ємною часткою життя, внутрішнього стану особи. Виникнення потреби (особливо у екстравертів) у діленні власною внутрішньою гармонією, однією із складових якої є прийняття власної обмеженості.	Викривлення уяви про буття з фіксацією на тягарях, жертвах, обов’язках. Спілкування з Богом має нормативний молитовний характер; Божественна літургія сприймається як важливий елемент традиційної обрядовості
Середній вік	Фаза релігійного сходження (40 р. – 50 р.)	Релігійне сходження – компенсаторність	Прийняття власного обмеження. Пізнання та посвята Богові. «Релігійний вибух» як результат духовного зростання.	Розвиток гордині. Руїнація родин, повторні шлюби. Релігійна компенсаторність.
Поміrkована зрілість	Фаза оновлення віри (50 р. – 65 р.)	Релігійне натхнення – соціологічна релігійність	Нове відкриття правд віри та релігійних символів. Збільшення молитовної практики та зацікавлення церковно-приходським життям.	Релігійна байдужість. Відчуття незатребуваності, фіксація на негативних проявах сьогодення, що посилює невротичні реакції та розлади. Соціологічна релігійність. Гальмування автентичної релігійності у нащадків.
Пізня зрілість	Фаза мудрості (Після 65 років)	Зріла релігійність – компенсаторна релігійність**	Узагальнення оцінки власного життя. Аналіз та схвалення власного життєвого циклу стає передумовою мудрості. Прийняття смерті як неминучості. Духовне об’єднання з цілим всесвітом, толерантність, урівноваженість. Розуміння краси і мудрості переходу до потойбічного світу, надія на єднання з Богом.	Ритуальні прояви релігійності. Ритуальні вчинки стають сублимацією страху смерті або компенсацією сумління. Релігійність як компенсаторне подолання стресу очікування смерті та депресії при вмиранні.

* Макселон Ю. (1998). *Психологія: з викладом основ психології релігії*. Переклад з польської. Під ред. Ю. Макселона. Львів, 1998. 320 с.

** Гридковець Л.М. (2019). *Кризовий чинник у релігійному розвитку особистості*. Вісник. № 1 (39). С. 51.

В Україні розвитком християнської психології займається Українська Асоціація Християнської Психології, яка ще до початку 2019 року існувала лише в якості неформального руху християнських психологів та психотерапевтів, та яка є частиною Європейського Руху Християнських Антропологів, Психологів і Психотерапевтів (EMCAPP). Натомість зараз це організація з чіткою структурою департаментів (науковий, організаційний, юридичний,

мистецький, міжнародних зв’язків) та Науково-методичною радою, яка об’єднала фахівців, діяльність яких базується на засадах християнської психології, зокрема: визнанні цінності людського життя від зачаття до її біологічної смерті, поважному ставленні до гідності людини, до її життєвого досвіду (в його трансгенераційних, інтергенераційних, особистісних та індивідуальних проявах), гідному ставлення до життя і смерті людини в цілому тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Брехман Г.И. (2012). Эмоциональная жизнь плода: от смутных догадок к научным исследованиям. *Жіночий лікар*. № 2. С. 10-15. URL: <http://z-l.com.ua/upload/journals/34/block34site3.pdf>

Гридковець Л.М. (2007). Етапи релігійного розвитку особистості. *Практична психологія та соціальна робота*, 2007. № 6. С. 16–29.

Гридковець Л.М. (2019). *Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім’ї, свого роду та народу*. Монографія. К. 524 с.

Духовно-психологічні основи християнської психології: колективна монографія / за ред. Л. М. Гридковець. Львів, 2015. 367 с.

Климишин О.І. (2012). *Духовна терапія адиктивних осіб: християнсько-орієнтований підхід*. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2012. 121 с.

- Климишин О.І. (2010). Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід. Івано-Франківськ: Гостинець, 440 с.
- Колісник О. П. (2012). Духовний саморозвиток української нації: монографія. Луцьк, 312 с.
- Колодний А., Филипович Л. під ред. Л. Филипович (2011). Релігія – світ – Україна. Кн.2: Міжконфесійні відносини поліконфесійної України. Українське релігієзнавство. Київ, 371 с.
- Мей В. (2012). Світ психології і християнська віра. Вісник КІБіТ, № 3(19), С. 3-9.
- Макселон Ю. (1998). Психологія: з викладом основ психології релігії. Переклад з польської. Під ред. Ю. Макселона. Львів, 1998. 320 с.
- Моргун В. Ф., Тітов І. Г. (2009). Основи психологічної діагностики: навчальний посібник. К: Слово, 2009. 464 с.
- Москалець В.П. (2015). Віра в Бога як психічний базис стану загального благополуччя особистості. Психологія і суспільство. № 1 (59), С. 55–64.
- Мэй Р. (2005). Новый взгляд на свободу и ответственность. Экзистенциальная традиция. 2005. № 2, С. 52-65 Київ, 2005. URL: http://www.psylib.ukrweb.net/books/_meuro05.htm
- Ліщинська О. (2007). Релігійність українців очима українців. Соціальна психологія, 2007. № 3. С. 116-123.
- Помиткін Е. (2005). Психологія духовного розвитку особистості. Монографія. Київ. 280 с.
- Савчин М. В. (2013). Духовна парадигма психології : монографія. Київ, 252 с.
- Савчин М. В. (2001). Духовний потенціал людини : монографія; ред.: О. Пілько. Івано-Франківськ, 204 с.
- Святий Августин (1999). Сповідь. К.: Основи, 307 с.
- Титаренко Т.М. (2010). Испытание кризисом: Одиссея преодоления. Изд. 2-е, испр. М. 304 с.
- Филипович Л. О. (2017). Трансформація функціональності релігії в сучасну добу: причини і наслідки. К.: УАР. С. 17-23.
- Brekhman G. I. (1998). Encircling the Neck of the Unborn Child with the Navel String and the Fear of Snakes. Int. J. of Pre and Perinatal Psychol. and Med., № 10(2). P. 175–180.
- Brekhman G. I. (2001). The Conception of the Wave Multiple! Level Interaction Between the Mother and her Unborn Child. Int. J. of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine, № 13 (1–2). P. 83–92.
- Gartner J., Larson D.B., Allen G.D. (1991). Religious commitment and mental health: a review of the empirical Literature. J. Psychol. Theology, № 19. P. 6.
- Hrydkovets L. (2014). Influence of family (generation) determinant on person's ability to overcome personal crises. Science and education a new dimension: Pedagogy and Psychology. II (10), Issue 20, p. 114–118.
- Hrydkovets L. (2015). The basic structure of the Christian co-communion family psychotherapy in group work. Science and education a new dimension: Pedagogy and Psychology. URL: <http://scaspee.com/6/post/2015/07/the-basic-structure-of-the-christian-co-communion-family-psychotherapy-in-group-work-hrydkovetslm.html>
- Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. E. J. H. Mulder, P. G. Robles de Medina, A. C. Huizink [et al.]. Early Human Develop. 2002. № 70(1). P. 3–14.
- Ryan R.M., Rigbi S., King K. (1993). Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. J. of Personality Soc. Psychology. № 65. P. 586 – 596.

REFERENCES

- Brehman G.I. (2012). Emotional life of the fetus: from vague guesses to scientific research. Female doctor. № 2. pp. 10-15. URL: <http://z-l.com.ua/upload/journals/34/block34site3.pdf>
- Brekhman G. I. (1998). Encircling the Neck of the Unborn Child with the Navel String and the Fear of Snakes. Int. J. of Pre and Perinatal Psychol. and Med., No. 10(2). P. 175–180.
- Brekhman G. I. (2001). The Conception of the Wave Multiple! Level Interaction Between the Mother and her Unborn Child. Int. J. of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine, No. 13 (1-2). P. 83–92.
- E. Pomytkin (2005). Psychology of spiritual development of personality. Monograph. Kyiv. 280 p.
- Fylypovych L. O. (2017). Transformation of the functionality of religion in modern times: causes and consequences. K.: UAR, pp. 17-23.
- Gartner J., Larson D.B., Allen G.D. (1991). Religious commitment and mental health: a review of the empirical literature. J. Psychol. Theology, No. 19. P. 6.
- Hrydkovets L. (2014). Influence of family (generation) determinant on person's ability to overcome personal crises. Science and education a new dimension: Pedagogy and Psychology. II (10), Issue 20, p. 114–118.
- Hrydkovets L. (2015). The basic structure of the Christian co-communion family psychotherapy in group work. Science and education a new dimension: Pedagogy and Psychology. URL: <http://scaspee.com/6/post/2015/07/the-basic-structure-of-the-christian-co-communion-family-psychotherapy-in-group-work-hrydkovetslm.html>

- Hrydkovets L.M. (2007). Stages of religious development of personality. *Practical psychology and social work*, 2007. No. 6. P. 16–29.
- Hrydkovets L.M. (2019). The world of life crises of a person as a child of his family, kind and nation. Monograph. K. 524 p.
- Klymyshyn O.I. (2010). Psychology of the spirituality of the individual: a Christian-oriented approach. Ivano-Frankivsk: Gostinets, 440 p.
- Klymyshyn O.I. (2012) *Spiritual Therapy for Addictive Persons: A Christian-Oriented Approach*. Educational and methodological manual. Ivano-Frankivsk, 2012. 121 p.
- Kolisnyk O. P. (2012) *Spiritual self-development of the Ukrainian nation: a monograph*. Lutsk, 312 p.
- Kolodny A., Fylypovych L. under the editorship. L. Fylypovych (2011). Religion – world – Ukraine. Book 2: Inter-confessional relations of multi-confessional Ukraine. *Ukrainian religious studies*. Kyiv, 371 p.
- Lishchynska O. (2007). Religiosity of Ukrainians through the eyes of Ukrainians. *Social psychology*, No. 3. P. 116-123.
- Maxelon Y. (1998). Psychology: with an overview of the basics of the psychology of religion. Translation from Polish. Under the editorship of Yu. Maxelon. Lviv, 1998. 320 p.
- May V. (2012). The world of psychology and the Christian faith. *Bulletin of KIBiT*, No. 3(19), p. 3-9.
- May, R. (2005). A new look at freedom and responsibility. *Existential tradition*. 2005. No. 2, p. 52-65 Kyiv. URL: http://www.psylib.ukrweb.net/books/_meyro05.htm
- Morgun V.F., Titov I.G. (2009). *Basics of psychological diagnostics: a study guide*. K: Slovo, 2009. 464 p.
- Moskalets V.P. (2015). Belief in God as the mental basis of the general well-being of the individual. *Psychology and society*. No. 1 (59), pp. 55–64.
- Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. E. J. H. Mulder, P. G. Robles de Medina, A. C. Huizink [et al.]. *Early Human Development*. 2002. No. 70(1). P. 3–14.
- Ryan R.M., Rigbi S., King K. (1993). Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *J. of Personality Soc. Psychology*. No. 65. P. 586-596.
- Savchyn M. V. (2001). *Spiritual potential of a person: monograph*; ed.: O. Pilko. Ivano-Frankivsk, 204 c.
- Savchyn M. V. (2013). *Spiritual paradigm of psychology: monograph*. Kyiv, 252 p.
- Spiritual and psychological foundations of Christian psychology: a collective monograph / edited by L. M. Hrydkovets*. Lviv, 2015. 367 p.
- St. Augustine (1999). *Confession K.: Basics*, 307 p.
- Tytarenko T.M. (2010). *Trial by crisis: an odyssey of overcoming*. Ed. 2nd, ex. M. 304.